

Ivankovića, don Jure Vrdoljaka, fra Radoslava Glavaša, fra Jove Zovke, don Andrije Majića i mnogih drugih, Šarac iznosi jasan zaključak svrstavajući sve katoličke klerike Hercegovine u tri kategorije. Prva i ujedno najmanja grupa koja je sa skepsom i zebnjom promatrala ono što se oko njih zbivalo, druga i najbrojnija grupa svećenika je ona koja nije sudjelovala u izgradnji nove i razgradnji stare države, ali je velikodušno pozdravila osnivanje nove države kao pozitivnu stvarnost za Crkvu i hrvatski katolički puk. Na poslijetku autor pominje i treću grupu, odnosno nekolicinu klerika, koja je osim svećeničkog i redovničkog poslanja, aktivno učestvovala u radu institucija nove vlasti. Važno je napomenuti da se autor pri rekonstrukciji djelovanja katoličkog klera u Hercegovini velikim dijelom, kao historijskim izvorima služio izvješćem fra Tugomira Solde koji je u to vrijeme službovao u Čapljini. Svjedočenje fra Tugomira Solde pronađeno u ostavštini Krunoslava Draganovića datirano u decembru 1951. godine u San Remu u Italiji, napisano je upravo Draganovićevu molbu u svrhu pisanja odgovora na knjigu Viktora Novaka *Magnum Crimen*. Zbog toga je Soldina ostavština izuzetno dragocjena kao izvor očevidca događaja za razumijevanje djelovanja katoličkih svećenika i franjevacu u dolini Neretve 1941. godine.

Pisanjem pomenutog djela, Ivica Šarac je ušao u uski krug historičara koji su se bavili pitanjem kulture sjećanja bosanskohercegovačke historije Drugog svjetskog rata. Ovakav pristup izučavanja prošlosti, kao što je pomenuto i na samome početku, forma je za kojom bosanskohercegovačka historiografija vapi već godinama. Dosadašnja istraživanja događaja o Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata u domeni kulture sjećanja rezervisana su isključivo za historičare

izvan područja bivše Jugoslavije. Dvojbu da je stranim historičarima lakše promatrati događaje u Bosni i Hercegovini definitivno je skinuo Ivica Šarac knjigom *Kultura selektivnoga sjećanja, Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska*. Prevažilaženje revizionističkih barijera i odbacivanje nacionalističkog stava prije hvatanja pera nužno je za pisanje kulture sjećanja, ali ne i nemoguće, što potvrđuje ovaj primjer.

DINO DUPANOVIĆ

Josip Mihaljević, *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj od 1958. do 1972*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016, 595 str.

Dopunjena doktorska disertacija Josipa Mihaljevića, koja je od 2016. godine pred sudom čitalačke javnosti, rezultat je iznimnog truda autora i svestrane analize građe Hrvatskog državnog arhiva Zagreb, Arhiva hrvatskog novinarskog društva Zagreb, Arhiva Jugoslavije Beograd, službenih publikacija, novinskih tekstova, brojne relevantne literature (knjiga i članaka) ne samo historijske nego i pravne nauke, komunikologije, politologije, sociologije, psihologije i historijske antropologije.

Usmjeren na period *dugih šezdesetih* tačnije od 1958. do 1972. godine autor u ovoj studiji nastoji dati odgovor na niz pitanja. Analizirajući položaj pojedinca, tj. odnos pojedinca i vlasti autor se suočio s pitanjima specifičnosti *socijalističkog samoupravljanja* u Jugoslaviji, *demokratizacije* i *liberalizacije* 1960-ih, položaja SK u društvu, odnosa Partije i države, značaja istaknutih rukovodilaca, ustavnog i zakonodavnog okvira

temeljnih prava i sloboda pojedinca, oblicima komuniciranja i aktivnosti nadležnih organa, položajem i ulogom medija kao specifične poveznice između pojedinca i institucija.

Pri tome polazi od dvije hipoteze. Prva je da je položaj pojedinca u društvu tokom spomenutog desetljeća donekle promijenjen, uočava se njegova pojačana aktivnost i nastojanje da obrazloži, založi se i popravi svoj socijalni položaj i svakodnevnicu. Na drugoj strani, autor je stanovišta da je jugoslavenski socijalizam oblikovan vladajućom Partijom totalitaran sistem, fokusiran na *imaginarni* kolektivni identitet i interes. Kao takav, prema mišljenju autora, i u teoriji i u praksi, nespojiv je sa osnovnim načelima slobode i temeljnih prava pojedinca.

U *Uvodu* (str. 13-51) autor ističe da je u radu kombinirao aspekte dviju značajno različitih paradigmi koje dominiraju u izučavanju historije komunizma, revizionističku (socijalna povijest i povijest "odozdo") i paradigmu totalitarnog modela (usmjerenu na sistem i vlast) čiji se rezultati u osnovi ne isključuju, nego nadopunjuju. Pri izučavanju ove, do sada neistražene problematike, autor naglašava značaj "interdisciplinarnog otvaranja", višestruke koristi upotrebe saznanja srodnih društvenih i humanističkih nauka koje u konačnici pomažu kontekstualizaciji činjenica i pojašnjenju procesa. Navodi značaj jasnog definiranja frekventnih pojmova društvene komunikacije (npr. pojedinac, vlast, sloboda, ljudska prava i slično) i razlikovanja *liberalizacije* kao ideologije koja ima za cilj postizanje slobode pojedinca na račun društvene jednakosti i *demokratizacije* kao isključivo političkog procesa koji nastaje u okviru liberalizacije. U uvodnom dijelu predstavljene su ključne odrednice povijesnog konteksta 1958-1972. godine, perioda

obilježenog *sukobom* reformista i centralista, "starih i mladih" u političkom i partijskom rukovodstvu. Ovaj period, citirajući Ugu Vlaisavljevića, autor naziva periodom "totalitarizma niskog intenziteta" u kojem je snažni reformistički entuzijazam zaustavila "dogma o avangardnoj ulozi Partije koja se ničim nije smjela dovesti u pitanje".

Drugo poglavlje *Vlast i pojedinac u teoriji* (str. 51-119) prati razvoj ustavnopravne regulative u Jugoslaviji koja je vješto izbjegavala inkorporaciju međunarodnih akata o zaštiti temeljnih ljudskih prava. Kao akcijski program, a ne socijalni kompromis, Ustav je u potpunosti bio prilagođen interesu SKJ koji je kao jedini politički subjekt, zastupnik radnog naroda i općeg društvenog interesa i kolektivnih ciljeva, suspendirao suverenitet pojedinca. Program SKJ kao i Ustav SFRJ isticali su da je "klasni moral daleko važniji od individualnog" pri čemu su se potrebe pojedinca mogle ostvarivati jedino u okviru kolektiva, "stvarne zajednice proizvođača". Iako je Program SKJ usvojen 1958. godine istakao veći značaj individualnosti ovaj, kako ga autor naziva, još jedan Kardeljev eksperiment, bio je kontradiktoran i u njemu se pored formulacije da "socijalizam ne može ličnu sreću čovjekovu podređivati nekakvim višim ciljevima" konstatira i da "niko nema pravo svoj lični interes da ostvaruje na štetu zajednice i interesa svih". Prema tome, načelo ravnopravnosti građana pred zakonom u potpunosti je imalo klasni sadržaj i smisao pri čemu je "radnička kasa" bila nositelj izvornog suvereniteta što je u praksi značilo segregaciju i neravnopravnost.

Poglavlje *Vlast i pojedinac u praksi* (str. 120-337) najveći je i nedvojbeno najzanimljiviji dio knjige. U njemu autor detaljno analizira razvoj, organizaciju i rad institucija, tj. državnih i partijskih organa i njihovih

specijaliziranih odbora koji su svakodnevno komunicirali s građanima. Mijenjajući svoje nazive (biro, odbor, komisija, stručna služba), ali i djelokrug, ova tijela na saveznom, republičkom, pokrajinskom ili općinskom nivou bili su kanali kojim su građani, organizacije ili ustanove ostvarivali svoje pravo da se pismeno ili lično obrate nadležnima s molbom, predstavkom, žalbom, pritužbom i slično. Evidentan je širok dijapazon tretiranih tema i problema. Potaknute nedaćama svakodnevnice, predstavke su se najvećim dijelom odnosile na imovinsko pravo, domen rada, radnih i stambenih odnosa, socijalnog i zdravstvenog osiguranja i zaštite i slično. *Pismima mišljenja* građani su davali podršku rukovodstvu, upozoravali na različite nepravilnosti u radu pojedinaca ili ustanova ili pak sugerirali izmjenu određenih zakonskih odredbi i korigiranje prakse. Anonimne predstavke, čiji broj nije bio zanemariv i koje su bile intenzivnije nakon određenih političkih događaja (npr. Titovi govori, sjednice, plenumi, kongresi i slično) bile su mnogo preciznije i konkretnije u onome na što su se odnosile. Predstavke su slali najviše radnici, potom zemljoradnici, domaćice, ratni veterani, penzioneri i invalidi, tj. osobe slabijeg materijalnog stanja i nižeg stepena obrazovanja. Intenziviranje predstavlki i žalbi tokom druge polovine 1960-ih godina, smatra autor, svjedoči o jačanju građanske inicijative u Jugoslaviji i većem ugledu viših instanci vlasti. Iako su prispjele predstavke uglavnom ocjenjivanje kao opravdane, najveći broj bio je odbijen uz kratko objašnjenje. U konačnici, pojedinačne predstavke imale su kolektivni značaj. Vlast ih je smatrala odrazom raspoloženja građana i pristupajući im analitički koristila ih kao svojevrsan oblik "ispitivanja javnog mnijenja".

U poglavlju *Vlast i pojedinac "jedan na jedan" (u teoriji i praksi)* (str. 337-459) oslanjajući se na teorijske formulacije Zorana Đinđića (o Jugoslaviji kao nedovršenoj državi i patrimonijalnom tipu političkog upravljanja u kojem ne postoji jasna razlika između pravnog sistema, politike i ideologije) i Todora Kuljića (policentričke kadrovske uprave i integrativne uloge vođe – Josipa Broza Tita) autor analizira dvije razine. Na prvoj daje detaljan pregled *lika i djela* Josipa Broza Tita, ulogu i položaj u sistemu, političko laviranje između položaja šefa Partije i države, razvoj njegovog kulta ličnosti, tehniku vladanja i način ophođenja i komunikacije s jugoslavenskim građanima. Iako je ideologija kod Tita bila u drugom planu, pri čemu su se marksistička teorija i boljševičke metode koristile "kada zatreba i to uglavnom s ciljem očuvanja njegove vlasti", Tito je, konstatira Mihaljević, do kraja svog života zadržao reducirano shvaćanje demokratije. Bila je to demokratija koja slobodu i puna prava omogućava onima koji su se u potpunosti slagali sa režimskom politikom. Njegova potpora određenim liberalističkim idejama 1960-ih godina i djelimično puštanje rigidnog odnosa prema umjetnosti i kulturi išla je samo do granice koja nije ugrožavala monopol Partije i njegovu vladavinu. Takva, kako Mihaljević kaže, prividna otvorenost, omogućila je slobodu misli samo u onim domenima koji nisu imali političke implikacije. Na drugoj razini, autor analizira pisma koja su građani upućivali Titu čiji broj i sadržaj potvrđuje značaj ove izravne komunikacije i povjerenje koje je on uživao kod *običnih građana*. Josip Broz posvećivao im je veliku pažnju, posebno pismima mišljenja i "nije ostao gluh" na informacije koje su mu na ovaj način saopćavane. Autor se također osvrnuo i na Vladimira Bakarića

koji je isticao da “individualizacija čovjeka nije karakteristična isključivo za zapadne države”, ali da treba “vagom odrediti količinu slobode koje društvo može dati pojedincu”. I njemu je bio svojstven redukcionistički stav prema demokratiji pri čemu je partijski uvijek bio ispred općeljuskog interesa.

Posljednje, peto poglavlje *Položaj i uloga medija* (str. 460-530) posvećeno je medijima kao važnom posredniku u komunikaciji između vlasti i pojedinca. Analizirajući zakonski položaj medija, primjenjivani “sistemizirani niz političkih i ideoloških mjera” autor ukazuje na njihovu ulogu i značaj. Mediji u Jugoslaviji, smatra Mihaljević, bili su pod punom kontrolom vlasti i smatrani su produženom rukom države. Uloga medija kao “transmisije Partije” i specifičnog “političko-propagandnog sistema” bila je da prenese poruke vlasti, oblikuje željenu stvarnost, odgaja široke narodne mase i na taj način doprinese održavanju i napretku socijalističkog poretka i Partije. Nominalno nije postojala cenzura štampe i drugih oblika informiranja, ali je ona, zbog stalnog političkog pritiska i kontradiktornih normi, u različitim vidovima itekako bila i politički i pravno prisutna. Za Josipa Broza Tita mediji su bili važan instrument vlasti kojem se, povremeno, mogao dopustiti određen stepen slobode uz jasno, kako je to Tito lično isticao, poštivanje “discipline” i “umjerenosti kritike”. Period 1960-ih godina Mihaljević vidi upravo kao period liberalizacije i osamostaljivanja medija u Hrvatskoj koje je podržavao i usmjeravao Vladimir Bakarić svojim *instrukcijama, savjetima i dopuštenjima*. Taj složeni proces koji se suprotstavljao snažnoj tendenciji centralizacije informativnog prostora u Federaciji, ističe autor, u potpunosti je zaustavljen slomom *hrvatskog proljeća*.

U konačnici, autor zaključuje da su, u odsustvu liberalnih jamstava, sloboda i zaštita temeljnih ljudskih prava postojali samo nominalno dok je društvena praksa bila znatno drugačija. Apstraktnost i kontradiktornost partijskih programa i postojeće zakonske regulative poništavali su suverenitet pojedinca. Razlog je, zaključuje autor, sama priroda komunističkog režima kojeg smatra totalitarnim poretkom u kojem je SKJ kao jedini politički subjekt odlučivao o kolektivnim interesima i ciljevima “utapajući pojedinca u kolektiv i zajednicu”. Forsiranje kolektivism, ističe Mihaljević, stvaralo je destruktivni osjećaj besmislenosti individualiteta pojedinca kao i straha od represije u slučaju bilo kakvog neslaganja ili suprotstavljanja političkom i partijskom rukovodstvu. Promjene kojima se liberalizirao, tačnije reformirao sistem i društvo 1960-ih godina, dugoročno nisu značajno izmijenile položaj pojedinca niti njegov odnos prema vlasti. Načelo prvenstva kolektiva kao i pozicija Partije na vlasti uopće nisu bili predmet rasprave niti su dovedeni u pitanje. Popuštanje razine represije u ovoj reformskoj deceniji, kako autor primjećuje, predstavlja samo jednu od faza u “cikličnom represivnom djelovanju totalitarne vlasti”. U skladu s tim, postojeći “komunikacijski kanali” građana i vlasti, zaključuje autor, služili su za informiranje rukovodstva uglavnom kao indikatori stanja u domenu socijalne politike.

Studija Josipa Mihaljevića sveobuhvatno je štivo koje u *historiju o Jugoslaviji* unosi novu temu i svjedoči kako studiozno istražiti i sagledati određenu problematiku. Ona istovremeno opravdava značaj konsultiranja teorijskih modela i empirijskih rezultata srodnih naučnih disciplina. Ova knjiga o položaju pojedinca u društvu, i u teoriji i u praksi, istovremeno značajno osvjetljava

svakodnevnicu u Jugoslaviji 1960-ih godina. Međutim, rekonstruirajući povijest institucija ona pruža znanje o samom političkom sistemu, organizaciji i razvoju vlasti, ustavnom i zakonskom okviru, položaju, ulozi, značaju i ideologiji Saveza komunista. Prožimanje općeg i pojedinačnog, samorazumijevanja komunističkog sistema i percepcije koju obični građani imaju i oslikavaju u svojim predstavkama osigurava dimenziju više u kvalitetnoj povijesnoj analizi *dugih šezdesetih* godina. Autorova smjelost da iskaže svoj stav i da jasnu ocjenu komunističkog sistema u Jugoslaviji potaknut će, bez dvojbe, dalje rasprave o njegovoj naravi, historijskoj funkciji i uspjehu.

Ova studija o odnosu vlasti i pojedinca u Hrvatskoj nesumnjivo će ojačati interes bosanskohercegovačke historiografije za ovu temu. Međutim, njena evidentna zahtjevnost, kao i stanje i dostupnost neophodne arhivske građe za ozbiljnu naučnu analizu, upozoravaju da to uopće neće biti lagan zadatak.

DŽENITA SARAČ-RUJANAC